

ONDER-INSTINCTIEVE REACTIES IN HET NORMALE GEESTESLEVEN EN IN DE PATHOLOGIE

DOOR

F. H. G. VAN LOON.

Het verleden van den mensch ligt voor ons nog in het half-duister; eerst sinds *Lamarck* het evolutie-begrip schiep en *Darwin* zijn afstammingsleer verkondigde, hebben wij althans eenig idee gekregen van de mogelijke factoren, die tot het ontstaan der eveneens nog hypothetische voorouders van den mensch aanleiding kunnen hebben geven. Maar *weten* doen wij nog weinig omtrent onze afstamming; en zelfs van onze directe *menschelijke* voorouders weten wij, ook wat hun lichamelijke eigenschappen betreft, nog niet veel. En dit ondanks het feit, dat wij toch overal op de aarde de organische overblijfselen van vele perioden van het menschelijk bestaan terugvonden — ondanks al hetgeen geteekende, geschreven en overgeleverde historie ons in handen gaf.

Het is bekend hoe ook de latere onderzoekers, die de moderne erfelijkheidswetenschap grondvestten, (*Mendel, Hugo de Vries* e.a.) weliswaar nieuw licht konden werpen op de mechanismen, welke zij bij bastaardeerings-experimenten en mutatie-gevallen konden vervolgen; waarbij men het ontstaan van sommige nieuwe, constante aanlegsvormen (genotypen) waarnam, terwijl toch immer een deel van *Darwin's* „natural selection”, althans bij de soort-vorming wáár bleef.

Maar ook bleek steeds duidelijker, hoe ingewikkeld en onontwarbaar de zaak werd, zoodra er sprake was van beschouwingen omtrent de zoo samengestelde eigenschappen en uitingvormen van hogere organismen, inplaats van de experimenten met planten of insecten, welke in één of een paar genen slechts met elkaar verschilden!

Zoodat, althans voorloopig, de kans niet groot lijkt, dat het wiskundig strenge „Mendelen” en de meer toevallige mutatie-producten ons ook de ontstaanswijze en evolutie dezer *hogere* menschelijke eigenschappen en functies zullen kunnen verklaren; terwijl het a priori ook niet waarschijnlijk is, dat geen *andere* wettelijkheden en *hogere* mechanismen zouden zijn ontstaan uit de eenvoudigste, voor het experiment toegankelijke vormen.

Maar ook is het niet verwonderlijk, dat juist omtrent deze

hoogere ontwikkelingswetten en evolutie-wegen nog veel strijd en onzekerheid bestaat — al is ook hier ons inzicht door de leer der remming en het blijven staan op vroegere of lagere vormen in vele ziekelijke toestanden, en die der foetalisatie (*Bolk*), welke ons nog verder reikende aspecten opent, in de laatste decennien ten zeerste verrijkt.

Weten wij dus nog betrekkelijk weinig van het ontstaan der lichaamseigenschappen van den mensch, hoe oneindig veel minder nog is dit het geval met zijne psychische hoedanigheden — en met hun ontwikkelingsgang, die langs voor ons oog verborgen paden, gedreven door goeddeels onbekende krachten, den mensch voerde van horde tot maatschappij, van primitief tot cultureel beschaafde.

En toch is het deze — de geestelijke ontwikkeling (in den ruimen zin des woords), welke voor ons van belang is, ver boven de lichamelijke; toch is het de vooruitgang of in alle gevallen de verandering in geestelijke capaciteiten, welke voor den mensch noodig was aan den eenen kant om in den bestaansstrijd staande te blijven, welke anderszijds de mogelijkheid gaf, het (misschien reeds lang) aanwezige bruikbare „anatomisch substraat” te gebruiken en te vervolmaken. Ook omgekeerd zal het „nieuwe” orgaan (of functie) de mogelijkheid en den prikkel tot geestelijk bezit hebben gegeven — maar in allen gevalle is het uitgesloten, dat eenige *werkelijke* vooruitgang voor den mensch mogelijk was, zonder dat de geestelijke factoren daarin, zoo niet de beslissende, dan toch eene zeer voorname rol speelden.

Welke methoden en wijzen kunnen wij nu gebruiken om eenig duidelijk inzicht in deze geestelijke ontwikkelingsprocessen te krijgen?

Uit het verleden staat ons in de eerste plaats de menschelijke historie ten dienste — welke evenwel nog in geheel onvoldoende mate van biologisch-evolutionnaire zijde is gezien, zoodat er nog weinig of geen aandacht is besteed aan de toch duidelijke psychische verschillen, welke in de gedragingen van den mensch in verschillende perioden te lezen zijn. Want de historie wordt pas den allerlaatsten tijd gezien *niet* alleen door inductie van onze huidige eigenschappen en functies in het gebeuren uit het verleden (zooals nog in de overgrootste meerderheid der historische beschouwingen het geval is), maar door vóór al rekening te houden met den ontwikkelingstrap, waarop de historische mensch stond.

En de evolutionnair-biologische denkwijze zal toch de eenige kunnen zijn, die ons de verschillende, dikwijls sprongsgewijze, opgetreden veranderingen in het denken en de opvattingen onzer voorouders duidelijk zal kunnen maken.

In de tweede plaats is ons de mogelijkheid gegeven, althans een deel der eigenschappen van *onze* voorouders terug te vinden bij nu nog levende primitieve volkeren, en eveneens bij het kind, bij groepen

en individuen dus, welke nog niet den ontwikkelingsgraad van den volwassen cultuurmensch hebben bereikt. Ongetwijfeld zal ook de „massa”, vooral die, welke samengesteld is uit individuen der lagere volksklassen, in menig opzicht tot deze groepen mogen worden gerekend, en zal ook het massa-gedrag en de massa-geest ons in dezen zin het eigen verleden in herinnering en voor oogen terug kunnen brengen.

Natuurlijk is het niet waarschijnlijk dat b.v. de voorouders der Hollanders precies hebben geleken op Afrikaansche Negers of primitieve Australiërs; ook hebben zij wel nooit een stadium doorgemaakt dat *precies* op onze kinderen in hun uitingen geleek. Maar toch zullen er bepaalde algemeene eigenschappen en evolutionnaire wetten en processen bij dezen kunnen worden waargenomen, welke in ons verleden op dezelfde wijze bestonden en functioneerden.

Hoe meer nu de vergelijkende studie van primitieven en kinderen met „lagere” uitingsvormen in onze samenleving overeenkomst vertoont, des te grooter is de kans, dat deze ook in vroegere stadia onzer ontwikkeling zijn voorgekomen.

In allen gevalle is dit waarschijnlijker, dan de zuiver hypothetische beelden, welke de énkél introspectieve psychologie langs de wegen der in den hedendaagschen menschelijken geest werkzame krachten en van kracht zijnde wetten heeft trachten op te bouwen; welke immers uit het eindproduct alléén de talrijke voor-stadia van het geheele „bereidingsproces” wil definieeren; en b.v. uitgaande van *onze* logica tot kunstproducten als het „prae-logisch” denken van den primitieve besluit! (*Levy Bruhl*).

Het zij ons vergund in korte trekken een overzicht te geven van een tweetal belangrijke groepen van verschijnselen en gedragingen, die wij o.a. bij het Maleische ras waarnamen, en welke ons een inzicht geven in de reactie-vormen, welke bij den beschaafden West-erling slechts in zeer bijzondere omstandigheden worden gezien.

In de eerste plaats dan moet op den voorgrond worden gesteld, dat er inderdaad, naast de algemeen aangenomen *lichamelijke*, ook essentiële *psychische* verschillen tusschen onderscheidene rassen bestaan; m.a.w. dat een Neger b.v. behalve zijn lange ledematen, zijn donkere huidskleur, dikke lippen en kroeskop, ook geestelijke kenmerken vertoont, die wij, wegens hunne algemeenheid en constantheid, als „ras-vaste” eigenschappen mogen aannemen.

Het is eveneens wel zeer waarschijnlijk, dat de meest vaste, onveranderlijke eigenschappen die zullen zijn, welke het *diepst* zijn gefundeerd, welke het nauwst zijn verbonden aan of direct voort-spruiten uit de phylogenetisch-oudste gedragingen en geestes-uitingen van den oermensch.

Om deze redenen is het dan ook geen wonder, dat tot heden zoo weinig van deze, toch door ieder onderzoeker aangevoelde ver-

schillen tusschen primitief en cultuur-mensch, kan worden aange-toond, omdat men steeds uitging van onze hoogere intellectueele prestaties en ethische gevoelswaarden, terwijl het dieper liggend, maar minstens even belangrijk gebied van het instinctief-affectieve leven werd verwaarloosd.

Het is bekend hoe men, vooral ook weer in den jongsten tijd, in Duitsche geneeskundig-psychologische werken, tracht dit affectieve leven niet alleen in verband te brengen met de gemoderniseerde „humores” der oude karakterologen, met de physische gesteldheid van het vegetatieve systeem, de incretore organen en ten slotte met den physieken habitus en lichaamsbouw — maar ook al benoemt men de „temperamenten” naar psychotische uitingsvormen, ze toch direct of indirect afhankelijk denkt van de genoemde lichamelijke invloeden. (*Kretschmer*).

Het wil ons voorkomen, dat ook deze gedachtengang onpsycho-logisch niet alleen, maar ook onjuist, althans niet voldoende gefundeerd is. Indien er — (en zij is er!) — eene wisselwerking van geest en lichaam mag worden aangenomen, dan lijdt het toch geen twijfel, dat alleen de *biologische* eischen, de evolutionnaire vooruitgang of de milieu-wijzigingen, in de eerste plaats *dynamische* strevingen en *functionneele* veranderingen verwekten, welke zich later pas in de statische verhoudingen, in min of meer blijvenden vorm, in wijziging of differentiatie der stof uitte.

Elke indeeling dan ook, die alleen zoekt in *de* substantie en *den* vorm, zooals die wordt waargenomen, die zich tot het phaenotype beperkt, en die de ontwikkeling verwaarloost, zal overeenkomst vertoonen met de éézijdige beschrijving eener dwars-coupe van het ruggemerg — waaruit nooit verloop en doel der waargenomen systemen en organen kan worden afgeleid.

Alleen het onderzoek en de studie in de diepte — maar dan vooral in de diepte der phylogenese, méér nog dan die van het individu alleen, zal tot een goed inzicht en begrip van de structuur van den huidige menschen geest en zijn karakter kunnen leiden¹⁾.

Ongetwijfeld nu zal de studie van alle primitieve rassen, vooral ook van hunne psycho-pathologie, ons veel kunnen leeren, wanneer wij deze op de eenige juiste wijze, d.i. onbevangen, en niet met Westersch-verduisterden blik, beschouwen. Veel van hetgeen wij bij den Maleier vonden, kan men dan terugvinden bij hunne verwanten, de Filippino's, de Japanners, enz., maar ook bij alle andere primitieven, zij het in gewijzigden vorm.

¹⁾ Weliswaar wijst ook *Kretschmer* op den biologischen achtergrond van het affectieve- en gevoelsleven, maar juist in zijn gewrongen indeelingswijze verwaarloost hij n.o.m. al te zeer de biologisch-evolutionnaire afkomst van onzen geest en schuift hij veel te veel allerlei lichamelijke correlaties naar voren, welke voor een goed deel nog onbegrijpelijk en onevenwichtig schijnen.

Zooals bekend (zie vorige uitvoeriger mededeelingen²⁾, ver-
toon den de Maleiers, zoowel in hunne geestesafwijkingen, als in het
normale leven, eenige typeerende vormen van verschijnselen, van
welke *amok* en *latah* als psycho-neurose der Maleiers zeer bekend
zijn, maar waartoe ook het *maloe*, het *bingoeng*, het *matagelap* en
het *kesoeroepan*-verschijnsel moeten worden gerekend.

Het merkwaardige is, dat deze psychische afwijkingen, gevoels-
en uitingvormen bij ongeveer alle Maleische rassen voorkomen, op,
in hoofdzaken althans, precies dezelfde wijze; amok bijna steeds bij
mannen, latah in hoofdzaak (98 %) bij vrouwen; de andere bij beide
geslachten, maar matagelap en maloe toch veel meer bij den man,
bingoeng eerder bij de vrouw.

In korte woorden is amok de geheel onverwachte, moorddadige
aanval van den Maleier, die opspringt en ieder op zijn weg neer-
steekt of neerslaat of neerschiet, die hem in den weg komt, — tot de
amoklooper òf zelf wordt neergelegd òf gevangen en opgesloten³⁾.

Het was ons mogelijk vast te stellen, dat een goed deel der
amoklijders aan een of andere infectie-ziekte (veelal malaria)
leden, en dat deze patiënten verkeerden in een toestand van *hallu-
cinatore verwardheid*, en gedreven door doodsangst voor het denk-
beeldig gevaar (soms een gehallucioneerden tijger, of een gewa-
penden vijand), vluchtten; dat hunne agressie een *verdedigingsaanval*
was — eene natuurlijke instinctieve reactie, ons bekend b.v. van de
kat in benauwdheid. Latah is, in tegenstelling met den plotselingen
moord-schrik in de tropische kampongstille, de „note gaie” in de
Maleisch-Europeesche samenleving — wanneer de gewoonlijk reeds
bejaarde „kokkie” of „djait” (naaister) door een plotselingen schrik
(of ander hevig affect) in een eigenaardigen toestand van hyper-
imitativiteit komt, waarbij zij, na het uitroepen van eenige veelal
obscene of althans erotische woorden, alles wat haar wordt voor-
gezegd en voorgedaan dadelijk nabootst en nazegt — met geheel
verlies van eigen wil, en in volledige „onderschikking” („self-
abasement”), als in een hypnotisch rapport verkeerend ten op-
zichte van dengene, die haar latah maakt. Vooral door blanken (ook
hunne kinderen) kan zij zeer licht latah gemaakt worden. Ook uit zij

²⁾ Dr. C. L. v. d. Burg, De Geneesheer in Ned.-Indië, 1887.

Van Loon, Acute Verwardheid in Ned. Indië. Gen. Tijdschr. v. N. I. 1922 en
Mededeelingen van den B. G. D. 1922, IV.

Van Loon, Latah, eene Psycho-neurose der Maleische Rassen, Gen. T. v. N. I.,
1924, afl. I en Psych.-Neurol. Bl., 1924, 3-4.

Van Loon, L'Amok et le Latah, Revue Anthropologique 1927, 4-6.

³⁾ De Maleier verstaat onder Amok niet alleen de plotselinge dolheid van den
mensch, maar ook die van het dier, van den stier b.v. of van den solitairen olifant.
Hij legt dus reeds in het woordgebruik het verband van het verschijnsel met het
dierenleven.

wel allerlei wenschen of scheldwoorden jegens haar meester, die zij normaliter niet zou hebben geuit.

Eene enquête onder de Indische artsen leerde ons, dat deze merkwaardige reactie-vorm in verreweg het grootste percentage (85 %) bij die Maleische vrouwen voorkomt, welke een groot deel van haar leven als ondergeschikt bediende bij eene Europeesche of hooggeplaatste Chineesche of Inlandsche familie hebben gediend. Daar hebben zij geleerd, elken dag haast automatisch haar werk te verrichten, lastgevingen te volbrengen en te gehoorzamen zonder eenig eigen initiatief of zelfs maar zelfstandige gedachte — levend in een absoluut emotioneel sleur.

Een interressant punt is verder nog het feit, dat vele dezer vrouwtjes vertellen, dat reeds in haar jeugd het latah is begonnen, nadat zij een erg „viezen” droom hadden gehad — waarin zij b.v. door penes in erectie van alle kanten belaagd, met een schreeuw waren ontwaakt, badend in angstzweet.

Enkele latah-patiënten hadden dergelijke droomen (die soms nog aanmerkelijk en détail waren uitgewerkt) nooit gehad — en het is wel waarschijnlijk, dat zij ook bij andere Maleische jonge vrouwen voorkomen.

Toch is het een interessant feit, dat de Maleiers zelf het latah-verschijnsel speciaal met dezen droom in verband brengen.

Vroeger⁴⁾ wezen wij er reeds op, dat beide psycho-neurosen evenals het maloe-, bingoeng- en matagelapverschijnsel, volkomen passen bij den Maleischen aard en aanleg — bij zijn sterke emotiona-liteit, groote suggestibiliteit en impulsiviteit (geringe Sec. Functie).

Wij zagen dat zijn weerstand tegen het plotselinge affect — den schrik, den doodsangst — gering is; hoe ook bij het maloe-verschijnsel de ondraaglijke, verlegen schaamte, bij het matagelap (zwart voor de oogen, blinde drift) de hevige woede het geheele bewustzijn overweldigt, alle andere, remmende voorstellingen en associatie-wegen afsluit en aldus zeer vaak een relatief hoogen bewustzijnsgraad kan bereiken.

Evenwel: de harmonie tusschen de normale geestesstructuur en de pathologische verschijnselen, hoe belangrijk ook, *verklaart* ons niet voldoende den waren aard ervan en maakt evenmin duidelijk waarom zij *in dezen specialen constanten vorm, met eene zoo groote overeenkomst in verloop en verschijnselen, bij haast alle Maleische stammen optreden.*

Er zijn nu enkele feiten, die ons den weg ter verklaring kunnen

⁴⁾ v. Loon, L'Amok et le Latah, Revue Anthropologie 1927, 4-6.

v. Loon, Amok en Latah, Gedenkschrift van het Tropisch Instituut, Rotterdam-Leiden, 1924.

v. Loon, Enkele opmerkingen uit de Kliniek der Zenuwziekten in de Tropen, Leerboek der Tropische Geneeskunde. De Langen en Lichtenstein, 1928.

aanwijzen. In de eerste plaats wel is het van belang op te merken, dat amok en latah verreweg het meest bij de Maleiers worden gezien, maar dat toch bij vele andere primitieven er op gelijkende toestanden en symptomen wel degelijk zijn beschreven. Zoo deelde dr. *Herman ten Kate* ons mede, latah te hebben gezien bij Aino's, in de Philippijnen en in Birma; terwijl het als „myriachiet” ook bij primitieve Siberische volkstammen is beschreven. Ook is het bekend, dat amok-achtige aanvallen eveneens bij talrijke, b.v. Afrikaansche „wilden” werden waargenomen.

Maar ook moeten wij wel bedenken, dat wij een groot deel dezer zelfde amok en latah-symptomen ook bij de blanke rassen, ook bij ons, Westersch-Europeanen, kunnen terugvinden — maar dan niet individueel bij den normalen enkeling, maar vooral *in de groep, in de massa*; bij de „mob in the street”; maar ook in de vergadering, de schouwburgzaal of overal, waar het individu zich oplost in het algemeen.

Zoo zien wij in de *paniek* de massa op precies dezelfde wijze reageeren op den onbestemden, maar intensieven doodsangst, als de Maleische Amok-looper — in ongebreidelde vlucht, gedreven door wilden angst, overhoop loopend of doorstekend wie hem in den weg komt. (Schouwburgbrand in Madrid!). Wij zien ook de revolutionnaire horde op precies dezelfde wijze in het blinde moorden, gedreven door instinctieve woede en vrees! En ook is het duidelijk, dat in de massa-acties nog andere verschijnselen optreden, welke wij bij het latah leerden kennen — dezelfde onbewuste, niet geweten „besmetting” met en overname van emoties, stemming, voorstellingen en handelingen, de dwangmatige imitatie-neiging ook, die elke latah-patiënte ons vertoont.

Zeër sterk kan men dit alles ook waarnemen bij emotioneele of sensationeele vergaderingen in de politieke „meeting” b.v., waar in de peroratie het geheele auditorium geheel onbewust, met uitschakeling van elk hooger begrip en verstand, den „Leider” volgt en zijn toorn en woede, zijn verontwaardiging en enthousiasme, critiekloos maar volledig overneemt, dikwijls ook zijne mimiek en gebaren min of meer volledig nabootsend; terwijl het algemeen bekend is hoe in eene emotioneel-gespannen bijeenkomst (concertzaal!) elk geluid, hoest, bewegingen, geschuifel, door het publiek van elkaar wordt overgenomen en nagebootst; en ook hoe een deel van het auditorium op spannende momenten, zoowel in den schouwburg, als op den voordrachtsavond min of meer „latah” wordt, aan des sprekers lippen hangt en diens bewegingen en houdingen nabootst!

Wij zien dan dat wij de verschijnselen, welke de hoofdzaak vormen van Amok en Latah ook bij de Westersche massa kunnen waarnemen, zooals wij ze bij den Maleischen (en den primitieven) enkeling zagen.

Waar wij nu weten, dat juist in de massa de *lagere*, vooral ook instinctieve uitingsvormen gemakkelijk boven komen, terwijl de hoogere voorstellingen en remmen worden doorbroken en uitgeschakeld, daar lijkt het wel aannemelijk deze massa-uitingen te beschouwen als regressie-verschijnselen, als een terugvallen op meer primitieve reactiewijzen. En het baart geen verwondering, dat wij deze bij de primitieve rassen en ook bij het kind, bij welke het instinctieve element relatief veel sterker, de intelligente beheersching zwakker of nog niet aanwezig is, zoo frequent en ook als *individueelen* uitingvorm kunnen opmerken.

Men zou kunnen zeggen, dat de Maleier (en de primitieve in het algemeen) op zijn ééntje „paniek maakt” — als hij b.v. een ongeluk ziet gebeuren, of in het algemeen iets ongewoons of schrikwekkends ziet — en er in wilde vlucht vandoorgaat; terwijl de Europeaan „en masse” amok maakt en latah wordt in emotioneel groepsverband.

Het is duidelijk, dat ook in de *muziek*, in het *orkest* b.v. latah-achtige, intuïtieve processen en functies eene uiterst voorname rol spelen; dat de (ideale) verhouding van kudde tot leider een „sine qua non” is voor eene hoogstaande orkestrale wedergave⁵⁾.

Welke speciale trekken nu vertoonen alle deze reactie-wijzen, zoowel bij de primitieven, bij onze kinderen, als in de cultuur-massa?

Wij zien dan in het Amok een bijzonderen, steeds ongeveer gelijk verloopenden, reactievorm op de gevaars-positie, waarbij het instinct van zelfbehoud, onder de begeleidende affecten van angst, schrik en toorn leidt tot de wilde, ongelimiteerde vlucht en aanval, welke het doelmatige ook in zooverre voorbijstreeft, dat *ieder*, ook de naaste familie soms, op zijn pad wordt aangevallen en neergestoken of neergeslagen.

Voor zoover wij konden nagaan (en soms konden de lijdens ons na den aanval vrij goed inlichten) overheerschte in het bewustzijn eene vage, maar ondraaglijk-intense doodsangst, was ook de geheele waarneming, vanaf het eerste oogenblik uiterst vaag en onduidelijk, ook wat de hallucinatie betreft, die slechts in enkele gevallen vorm kreeg als een tijger of „orang djahat” (= gevaarlijk individu, vijand).

Verscheidene malen woonden wij het begin van zoo'n angst-verwardheid bij, en steeds trof ons de geheel plotselinge overgang van het normale in de totaal ziekelijke wilde en doellooze gedragswijze — als de overschakeling in eene geheel andere persoonlijkheid of op een ander, minder bewust mechanisme.

Hoewel het nu in het algemeen gevaar met zich meebrengt — en

⁵⁾ De recente uit Moskou stammende proefnemingen met het dirigentlooze orkest hebben dit (ten overvloede) nog weer aangetoond. Wanneer de dirigent op het podium ontbreekt, zoekt het orkest van zelf den Leider onder zijne leden — die dan dus min of meer volledig de taak van den noodzakelijken leidsman vervult.

voor psychische verschijnselen in misschien nog sterker mate, dan voor welke andere ook — om feiten en waarnemingen van eenig gebied van weten met die uit een ander „vak” te vergelijken, daar meenen wij toch dat er aan den anderen kant groote voordeelen in kunnen zijn gelegen, wanneer ook de psychologie van tijd tot tijd een oog richt op de naast verwante gebieden — en tracht te vergelijken met onze kennis van het zenuwstelsel, zoowel wat de anatomie als de physiologie ervan betreft. Want naast allen twijfel aan de identiteit, of zelfs aan het parallelisme der verschijnselen van geest en stof, staat het toch wel vast, dat de *biologische* samenhang tusschen beide nooit uit het oog mag worden verloren.

Zoo lijkt het ook niet geheel ongemotiveerd den bijzonderen aard dezer instinctieve reacties te vergelijken met het *protopathische stadium* der sensibiliteits-ontwikkeling, zooals *Head*, *Rivers*, en *Riddoch* deze vonden en beschreven in de zenuwphysiologie; met de er bij behorende „massale reflex” ⁶⁾.

Wij kunnen *Head's* experimenten en zijne gewaarwordingen na doorsnijding van een arm-zenuw hier niet uitvoerig beschrijven, er moeten volstaan met er aan te herinneren, dat het protopathisch gevoel de phylogenetisch (en ontogenetisch) oudere en primitiever vorm is, waarbij de gewaarwording vaag, ruw en meestal uiterst onaangenaam is, sterke irradiatie vertoont en in het geheel geen gradueele onderscheiding en afmeting, zóó dat zelfs benaderende localisatie onmogelijk is; — en welke verder het „all or none” principe vertoont, dat *Lucas* en *Adrian* bij electrische prikkeling van den zenuwvezel vonden — dat n.l. bij eene bepaalde prikkelsterkte plotseling de complete reactie (spiercontractie) optreedt, onafhankelijk van verdere toename van den prikkel; dadelijk weer verdwijnend zoodra deze onder het minimum komt. Inderdaad dus een „alles of niets” ⁷⁾.

Head zag deze protopathische gevoelswaarneming leiden tot plotselinge, als reflectoor en explosief-optredende, overmatige bewegingen, als om zijn geprikkelden arm te verwijderen van de „gevaars-zône”. Wij allen kennen uit het dagelijksch leven, niet alleen in de dierenwereld en bij den zuigeling, waar zij overheerscht, dezen gevoels- en reactievorm — als wij te dicht bij een gloeiende kachel komen b.v. en den geheelen arm en zelfs het lichaam onnoodig ver, met een ruk-beweging er van verwijderen.

Welnu — ook onze Amok- en Latahgevallen vertoonen in hoofd-

⁶⁾ Zie o.a. *Head, Rivers and Sherren, Brain*, vol. XXVIII (1905) seq. *Rivers, Instinct and the Unconscious* 1924.

⁷⁾ *Ariëns Kappers* gaf later eene belangrijke uitbreiding aan het terrein, waarop men deze stadia en vormen kan waarnemen, ook buiten de sensibiliteit, o.a. op zintuigelijk gebied. Zie o.a. *Die Bildung von Bogenfasern als primäre Reflexbahn der vitalen (protopathischen) Empfindungen*, *Bijdragen tot de Dierkunde*, Afl. XXI.

zaak verschijnselen, welke aan de criteria dezer protopathiciteit en „massa-reflex” voldoen.

Zoowel de hevige, vage angst, die sterk irradieert en het geheele bewustzijn overweldigt, welke zelden aan een bepaalde voorstelling (en dan nog slechts oppervlakkig) is „gelocaliseerd” en die ondraaglijk is, als de impulsieve, wilde en onnoodig verre agressieve vlucht, kennen wij bij het opgeschrikte of beangste dier — zonder eenige gradueele relatie tusschen de grootte van den oorspronkelijken prikkel en het effect er van.

Bij het Latah-vrouwtje zien wij geheel andere verschijnselen, ook hier uitgelokt door het schrik- of vrees-affect — dat plotseling leidt tot de totale „onderschikking” van het individu onder den invloed van den „leider” — zooals wij het als instinctief verschijnsel kennen in de kudde, zoodra deze wordt opgeschrikt en als één geheel reageert, met eene instinctieve overname van de stemming, de voorstellingen en de handelwijze; in totale onbeweeglijkheid, vluchtend, of aanvallend.

Gewoonlijk richten zich dan alle individuen der kudde, door dit saamhoorigheidsinstinct gedreven, naar den eenen leider, onder wiens gezag zij zich stellen en schikken — almede een der voornaamste kudde-instinctieve uitingen, zooals *Mac Dougall* ze onderscheidde. Ook bij het Latah worden alle emoties en hare mimische en motoreprojecties met bliksemsnelheid en uiterst nauwkeurig overgenomen — waarbij de onbewuste waarneming zelfs veel scherper en sneller schijnt te geschieden dan in normale omstandigheden, zooals ook de beschouwing eener film van dit merkwaardig verschijnsel ons leerde⁶⁾.

Head nu zag dat de protopathische gevoelsvorm tijdens het genezingsproces weer terugkeerde, wanneer hij door bepaalde invloeden (i. c. koude) het nog nauwelijks herstelde en nog zwakke *epikritisch* (of *gnostisch*) gevoel dat scherp onderscheidt en localiseert, verzwakte en uitschakelde. In *normale* omstandigheden is dat protopathische huidgevoel, voor zoover het de epikritische functies (den temperatuurszin beneden 45° C. b.v.) zou hinderen, onderdrukt, of wel door fusie versmolten met dezen hoogereren vorm (met den temperatuurszin boven 45° C. b.v.) welken wij elk oogenblik behoeven om scherp en nauwkeurig waar te nemen. Het is duidelijk, dat eene *totale* verdringing van den primitieven vorm noodig is, voor zooverre deze niet kan worden opgenomen in het hoogere, verfijnde en meer doelmatige mechanisme.

⁶⁾ Deze niet geweten, gedeeltelijk of geheel onbewuste waarneming (en overname) mag naar onze meening niet met de bewuste *aandacht* en hare concentratie (bij welke de eigen wil en *hoogere* associatieve processen eene groote rol spelen) worden gelijkgesteld; er is overeenkomst met het hypnotisch rapport — een eveneens onbewust verloopende opmerkzaamheidsfixatie van „lagere” orde.

Het protopathisch gevoel en de er bij hoorende explosieve reactiewijze, kunnen evenals hunne onderdrukking of fusie, het best worden verklaard door ze met *Rivers*, *Kappers* e.a. te beschouwen als eene phylogenetische oude, primitiever en ruwer gevoelsvorm en reflexbeweging, welke alleen voor *vitale* gevoelswaarnemingen en afweer- of vluchtbewegingen diende en waarbij de affectieve (angst, schrik, toorn) betoning natuurlijk steeds sterk aanwezig was.

Head en zijne medewerkers toonden duidelijk aan, dat wij deze normaliter ons geheel onbekende en onbewuste gevoels- en reactiewijze toch wel degelijk, zij het latent, bezitten, en *Rivers* wees reeds op de nauwe relatie en de overeenkomst er van met den affectieven aard onzer instinctieve reacties, welke ons eveneens totaal onbekend en door ons onderdrukt zijn, maar „which lie ready to spring into activity, whenever the situation calls for an emotional rather than an intellectual response”. Welnu — ook bij het *latah* zien wij dat juist de *instinctief-affectieve* gevoelens en reacties volledig worden overgenomen, even als bij de kudde het geval is; en ook het *latah* mogen wij beschouwen als eene dergelijke instinctieve reactie op het schrikvrees affect.

Evenals bij *Head's* experimenten zien wij deze emotioneele affectieve reactie bij den Maleier in *pathologische omstandigheden* optreden; bij het Amok, wanneer het weerstandsvermogen door koorts, infectie of vitale (sexueele!) emoties verzwakt is, bij het *Latah*, speciaal bij Maleische vrouwen, die lange jaren in eene ondergeschikte betrekking steeds automatisch haar eenvoudig dagwerk verrichtten en ondergeschikt waren, en aldus den bodem bereidden voor den terugkeer, ook door kleinere oorzaken van de gereed liggende vroeg-instinctieve mechanismen, in de plaats tredend der normale intelligent-epikritische handeling.

Wij zien dus, dat deze twee psychosen der Maleiers en ook hun bijzonder, steeds constant optredend, symptomencomplex van de eene bij den man, van de andere bij de vrouw, op deze wijze ons geheel begrijpelijk worden — als protopathisch-instinctieve reactiewijzen op het gevaar en den schrik, waarbij angst en toorn affect het mannetje tot den wilden vluchtaanval drijft, terwijl bij het wijfje het schrik-angstaffect alle hoogere kluisters en remmen verbreekt en tot de kudde-instinctieve verschijnselen van onderschikking en imitatieven dwang leidt.

Is deze waarneming nu ook voor ons, cultuurmenschen, van belang?

In de eerste plaats moet worden opgemerkt, dat dergelijke, zij het minder uitgesproken en zeldzamer reactievormen bij talrijke andere rassen kunnen worden geobserveerd. Bij de *Philippino's* is het „Mali” een verschijnsel, analoog aan *Latah*, evenals het „Myriachiet” in *Siberië*. Dr. H. ten Kate zag het eveneens bij de *Aino's* en in *Birma*,

terwijl amok-achtige verwardheidstoestanden bij talrijke primitieven voorkomen.

Ook andere, soortgelijke instinct-reacties werden veelvuldig waargenomen; het is bekend, hoe de Australiërs door schrik (b.v. reeds doordat op de deur wordt geklopt) in een stuporeuzen toestand komen en geheel bewegingloos worden en langen tijd aldus „van schrik verstijfd” blijven, hetgeen wij evenals als een instinctieve gevaarsreactie kennen.

Zoowel in Holland als in Engeland vernamen wij van anthropologische zijde ettelijke voorbeelden van overeenkomstige instinctieve reacties — ook bij Afrikaansche negers en andere primitieve gekleurde rassen. In Britsch Malaya b.v., waar o.a. in een spel van kinderen één van hen wordt bang gemaakt, tot het in precies denzelfden wilden angst en blinde aanvalswuede geraakt; terwijl bij vele godsdienstige ceremonieën in Afrika en bij andere plechtigheden allerlei laag-instinctieve affect-handelingen zijn bewaard gebleven of vooral door den dans worden opgewekt, welke soms tot bloedige moord- en verkrachtingstafreelen leiden⁹⁾. Het is bekend dat bijna alle primitieven (ook zelfs de Chineez en Japanners!) bij een plotselingen schrik zeer licht in wilde ongebreidelde vlucht wegsnellen.

Wij willen er nog op wijzen dat ook bij de in de Noorsche mythologie beschreven „berserkers”, die als wildemannen onweerstaanbaar en onhoudbaar ten aanval togen, dergelijke, misschien min of meer kunstmatig onderhouden of gekweekte lagere instincten in het spel waren, zooals vermoedelijk ook in den modernen oorlog de mensch alleen kan moorden en zich laten vermoorden door regressie „en masse” tot de lagere oer-instinctieve affecten en reflexen.

Ook in het dagelijksch leven der Maleiers zagen wij talrijke voorbeelden van zulke min of meer duidelijk protopathisch verloopende uitingsvormen; wij noemden reeds het *maloe*-verschijnsel — de ondragelijke verlegen schaamte, vooral *van den man*, als hij zich belachelijk voelt in het publiek — met als reactie een wegkruipen, soms ook een overgang in een amok-achtigen toestand; en in het *mata-gelap*-syndroom, waarbij alle sensorische waarneming korten tijd is uitgeschakeld en waarbij veelal ook wordt aangevallen met een of ander voor de hand liggend wapen.

Hoe gering de intelligente beheersching der instinctieve neigingen bij den Maleier is, toont ook het zoo bekende *bingoeng*-worden (het hoofd verliezen) zoodra er meer van hem wordt gevraagd, dan hij kan, of meent te kunnen, volvoeren. Eenvoudige opdrachten, die hij b.v. na elkaar moet verrichten, maken hem bingoeng, vooral wanneer hierbij wederom hem emotioneerende factoren (door bevelstoon,

⁹⁾ Bij de klassieke Bachanalia en andere Orgiën was dit waarschijnlijk eveneens het geval.

houding en gebaar) zijn instinctieve neiging tot afweer van „soesah” (last en moeilijkheden) versterken.

Er zijn nog talrijke andere verschijnselen, die in dezelfde richting van een relatief zwakken graad van verdringing en onderdrukking der instinctieve functies wijzen. Een groot deel der primitieve misdadigheid b.v. berust hierop, en speciaal de sexueele jaloezie (de „vrouwen-perkara”) is *de* groote oorzaak van moord; ook hier weer het „all-or-none” en geen halve maatregelen: het eens opgewekte affect van minnenijd voert ongeremd en ongebreideld tot vernietiging van den rivaal. Ook in de andere moordaanslagen, bij de z.g.n. „klap-zaken”, volgt hij geheel en al en ongeremd zijn instinctieven drang, die wordt ontketend door een of andere prikkeling der nauw hiermee verknoopte gevoelens en affecten, zooals het gekwetst „waardigheidsgevoel” door een klap om de ooren, of zelfs door een lichten tik met een stok, of door een uitbrander, die hem maloe maakt in het publiek.

Wij wezen er elders ¹⁰⁾ reeds op, dat ook de instinctieve wrokgevoelens en andere ermee samenhangende voorstellingen bij den Maleier en vele primitieven eene lange en sterke psychische nawerking (Sec. Functie) vertoonen, in tegenstelling met de andere, hoogere intellectueel of ethisch-altruïstisch getinte bewustzijns-inhouden, welke slechts kort en veel minder intensief nawerken.

Ook op andere wijze, eveneens op sexueel gebied, komt dezelfde vroeg-instinctieve reactie bij de Maleiers veelvuldig naar boven — als de verkrachting in het algemeen en die van jonge kinderen in het bijzonder. Slechts weinig komt hiervan voor het gerecht, omdat de Oosterling het onzedelijke en ontoelaatbare hiervan nog slechts zwakjes gevoelt.

Nu is het sexueele, naar onze meening, juist een terrein, dat weliswaar moeilijkheden kan geven in de vergelijkingsmogelijkheid door verschil in sexueele zeden en gewoonten, maar waar aan den anderen kant zoowel in physiologischen als in psychologischen zin (zoowel de *nog geheel protopathische aard van het gevoel op den glans penis en van de vagina als de typische aard van de geslachtelijke reflexen en affecten!*) nog betrekkelijk weinig onderdrukking bestaat van vele gevoelsqualiteiten en reactiewijzen, die ongetwijfeld aan de protopathische criteria voldoen. Ook de liefde van den hoogststaanden mensch bestaat uit een vermenging der instinctieve gevoelens van geslachtsdrift en min of meer gewelddadige begeerte, met de hoogere gevoelswaarden en de hiermee samenhangende voorstellingen ten opzichte der begeerig geliefde vrouw. Alleen het laagst instinctieve, dat in absoluten strijd was met ons hooger gemoeds- en voorstellingsleven, werd min of meer volkomen onderdrukt of verdrongen. Maar

¹⁰⁾ Zie Wiersma-nummer der Psych. en Neurol. Bladen, 3-4 1928.

wij allen weten, hoe gemakkelijk in ongunstige omstandigheden, waarin de hoogere ethische overheersching is verzwakt, de laag instinctieve driften zich doen gelden! Zoo is het dan ook niet verwonderlijk, dat in de ruwe massa alweer, (of zelfs in een groep van brooddronken jongelui, of in eene kostschoolklasse!) de hoogere gevoelswaarden dikwijls geheel of gedeeltelijk verdwijnen en allerlei sexueele misdrijven worden begaan; een terugval op de ongebreidelde drift van den hordenmensch, die het wijfie joeg en bezat; tot den „bête humaine” in ons.

Ook onder den invloed van vergiften (alcohol!) en bij allerlei ziekelijke toestanden (seniele en andere dementiën; idiotie, schizofrenie, manie, hysterie etc.) waar de intellectueel-ethische beïnvloeding ontbreekt of verzwakt is, daar breken dadelijk de lagere sexueele instincten los.

Hoezeer ook algemeen inwerkende moreele, sociale of milieu-invloeden hierop van invloed kunnen zijn, heeft ons de wereldoorlog wel geleerd — met zijn sexueele verwildering niet alleen aan en achter de fronten, maar over half de wereld, ook nog tien jaar daarna.

Dat hierbij het aantal wettelijk vervolgte *verkrachtingen* en andere lust-misdaden is afgenomen, is zeer goed te begrijpen, doordat ook de vrouw, door dezelfde invloeden aangegrepen, een williger bezit voor den „jagenden” man werd. Maar niet alleen in het sexueele, waar immers ook voor den cultuurmensch de botsing van instinctieve drift en ethisch gevoel en overwegen maar al te vaak de harmonische fusie van beide gevoelsorden verstoort — ook wij kennen den „crime passionel” maar al te goed — maar ook op elk ander gebied van het gevoelsleven en van zijne uitingen en reactiewijzen zien wij telkens weer den protopathischen ondergrond bij de Maleiers doorschemeren. Vooral ook mede in verband met zijn kuddegeest, welke bij alle primitieve volkeren zeer sterk uitgesproken is, komt wederom de geringe weerstand van zijn verstand tegenover het instinct naar voren. Deze kuddegeest is de reden, waarom hij ook zeer dikwijls in een grootere of kleinere groep door gezamenlijk optreden zijn wrok zal uiten, dikwijls naar aanleiding eener bijkomstige futiliteit plotseling tot den moorddadigen aanval overgaat, waarbij de laag-instinctieve moordzucht niet bevredigd is, voor het slachtoffer geheel „getjintjand” (door houwen verminkt) is. Behalve het geheel inadequate karakter treft ons ook hier weer een der andere hoofdkenmerken der massaal-reflectore reactiewijze — het ontbreken n.l. van graduatie, van evenredige en doelmatige afmeting der reactie, welke explosief en geheel onbeheerscht verloopt, volgens het „alles-of-niets” beginsel, ten opzichte van het uitlokkend moment.

Dit veroorzaakt ook dikwijls het voor ons gevoel en verstand zoo geheel onbegrijpelijke van veel moorden en misdaden, door primitieven bedreven — waar de directe oorzaak vaak eene kleinig-

heid is, welke echter steeds een emotioneerend karakter draagt en daardoor associatief in staat is de nauwelijks verdrongen instinctieve krachten te ontketen.

En dezelfde Oosterling — de Japanner zoowel als de Chinees en de Maleier, — die onder zekere omstandigheden de grootste koelbloedigheid en doodsverachting toont, is in zeer hooge mate onderhevig aan paniek, welke instinctieve reactie sterker blijkt te zijn, dan de intellectueele zelfbeheersching. Het is allen scheepskapiteins bekend, hoe spoedig deze paniekstemming onder hun Chineesch of Laskaarsch stokerspersoneel ontstaat, en hoe niets dan de wilde vlucht kan stoppen.

Uitgaande van Amok, eene vrijwel zuiver als protopathisch-instinctieve reflex verlopend psychopathologisch syndroom, en Latah, hebben wij dus bij de Maleiers, maar ook bij vele andere primitieven een aantal verschijnselen besproken, waarbij naast bijna zuiver protopathisch instinct en massalen reflex, ook reeds epikritische uitingen, zoowel van instinct, als van het intellect medewerkten, waarbij echter steeds in een bepaald stadium of voor een bepaald onderdeel een plotseling doorbreken der instinctieve affecten en hun explosieve reactie viel op te merken.

Wij wezen er reeds op, hoe nu ook bij de „cultuur”rassen zelfs met Amok en Latah overeenkomende verschijnselen kunnen worden waargenomen, welke voor een goed deel de typeerende min-waardige eigenschappen der massa-psyche kunnen verklaren.

Ook bij onze kinderen zien wij talrijke dergelijke „archaische” verschijnselen — zoowel in hunne angst, smart, verlegenheids-, schaamte- en woede-uitingen (b.v. de op 2- à 3-jarigen leeftijd voorkomende heftige driftbuien), als in hunne totale afhankelijkheids- en imitatieneiging jegens de moeder vooral, en later ook jegens het oudere broertje of zusje in eene bepaalde phase hunner ontwikkeling; in hun eveneens passagère wreedheid, hun sexueele ontwikkeling, enz.

Maar ongetwijfeld zal in het algemeen, en óók bij den individueelen cultuurmensch, de mogelijkheid tot het weer opduiken dezer soms reeds lang vergeten en niet meer begrijpelijk en ondoelmatig geworden mechanismen in hunne steeds gereedliggende vaste formatie en opeenvolging gegeven zijn.

Natuurlijk zal in de psycho-pathologie de grootste kans hierop bestaan — zooals met Amok bij den Maleier het geval was. Want hoe men zich het ontstaan dezer ziekelijke toestanden ook denkt, anatomisch, physiologisch of biologisch — steeds zal de mogelijkheid bestaan, dat door wegval van hoogere, de lagere mechanismen „een kans krijgen” — het volledigst wel bij de in hoofdzaak endogene psychosen, bij welke erfactoren wel steeds aanwezig zullen zijn.

Wanneer men als *Jelgersma*, *Edinger*, *Kappers Brouwer* e.a. aanneemt, dat bij bepaalde ziekelijke omstandigheden van ondervoeding of van vergiftiging een verschil in resistentie bestaat tusschen *neo* en *palaeo*, tusschen de phylo- en ontogenetisch oudere en jongere systemen, wanneer men bedenkt dat ook de physiologische functie de scheidingslijnen van deze tijdsorde (althans die der ontogenese) volgt, dan is het niet te verwonderen dat zelfs bij de door uitwendige oorzaken ontstane ziekten van den geest de primitief-instinctieve verschijnselen weer in hun geheel of in brokstukken kunnen opduiken.

Als voorbeeld hiervan zouden wij willen noemen *den doodsangst* en zijne reactievormen; een ons aller bekend affect, zonder bepaalde voorstelling verloopend, vaag en het geheele bewustzijn overwel digend, voerend tot moorddadigen aanval (*raptus melancholicus*!) of tot zelfverminking en zelfvernietiging; of tot eene wilde vlucht, als in het delier, de fugue, de verwardheid, of tot luid schreeuwend bescherming zoeken als in den *pavor nocturnus*.

Het komt ons voor dat alle pogingen om doodsangst te verklaren via ons intellect, via de voorstellingen, die wij ons, met *Kraepelin* er als filosoferend over kunnen vormen, algeheel te kort zouden schieten om iemand, die het affect van den angst niet kende, er éénig idee van te geven. En ook wijzelf komen toch niets nader te staan tot dien angst, wanneer wij hem noemen „eine Verbindung von Unlust mit innerer Spannung”.

En alle andere woorden, waarmede *Kraepelin* zoo juist den enormen invloed van den angst op het geheele lichaam beschrijft, in de „ontladingen” in jammeren en schreeuwen, afweer- en vluchtpogingen, aanval op de omgeving of op het eigen leven, en het feit ook, dat „in den höchsten Graden der Angst das Bewusstsein mehr oder weniger stark getrübt zu sein pflegt” en „nur ganz unklare und verworrene Vorstellungen zustande kommen lässt” — dit alles kan onmogelijk door intelligente voorstellingen of door alléén introspectieve beschouwingen worden verklaard — maar is duidelijk, zoodra men achter dezen doodsangst het vervolgde, opgejaagde dier of den horden mensch ziet en doorvoelt.

Ook bij de wél met duidelijke voorstellingen verbonden angstvormen, bij de phobieën, zoowel als bij de obsessies en andere vreezen, is toch wel steeds de angst zoo niet het primaire, dan toch het blijvende element, en worden de intellectueele dwangvoorstellingen slechts van secundair belang, die dan ook steeds wisselen in het verloop der ziekte, terwijl de angst blijft.

Dat ook b.v. bij de muizen- en oorwormen-vrees onzer dames, de onweers- en duisternisangst onzer kinderen (en volwassenen!!) instinctieve mechanismen worden ingeschakeld, welke zeker in geen normale verhouding staan tot de waarneming en de voorstelling, —

welke explosief optreden en het „all or none” karakter vertoonen, schijnt wel duidelijk.

En het wil ons voorkomen, dat ook *die* angstvoorstellingen, welke wij zeer goed via het intellect ons kunnen verklaren en die we door suggestie of door „inzicht geven” kunnen genezen, toch steeds in een, zij het over vele schakels verlopend, genetisch-associatief verband staan met dien doodsangst, welke ons is nagelaten uit onze afstamming. Ook hier weer is in allerlei verhoudingen eene fixatie aan voorstellingen, naast verplaatsing en wijziging der angst-sensatie opgetreden, naarmate de evolutie den instinctieven *angst* in frequentie en waarde deed verminderen en verdrong, de „hoogere” intellectueele en ethische *vreezen* en *zorgen* vermeerderde en hare belangrijkheid voor den mensch verhoogde.

De *individueele* ervaring dus, welke ons eigen voorstellingsleven heeft gevormd, zal dus natuurlijk ook dikwijls grooten invloed op deze „hoogere” angstvoorstellingen hebben gehad — maar zal toch niet en nooit *de* oorzaak van het optreden van het affect in dezen vorm kunnen zijn. Zij zal alleen de *aanleiding* er toe vormen, die het meestal geheel doellooze, normaliter en intelligenter onderdrukte instinctaffect gelegenheid geeft zijn boeien te verbreken.

De hevigste vormen van den angst ontsnappen dan ook geheel en ten eenenmale aan onze suggestief-intellectueele beïnvloeding — als alle instinctieve affecten en reactiewijzen.

Het zal nuttig zijn bij elke psychose, in elk ziektegeval, te trachten eene zoo scherp mogelijke scheidslijn te trekken tusschen deze twee gebieden; zoowel de prognose als onze behandeling worden er grootelijks door bepaald.

Zoo zal het ons ook nooit gelukken de min of meer zuiver regres-sief-instinctieve affecten en uitingsvormen van den idioot ook maar eenigszins te verklaren, uitgaande van onze hoogere intellectueele mechanismen en ethische gevoelens; evenmin een groot deel der motore afwijkingen, de impulsiviteit en den stupor, de echoverschijnselen en het negativisme, en de vage, moeilijk af te bakenen waandenkbeelden van den schizopheen; en allerminst de in vaste orde aflopende krampen van den epileptiker, noch zijne fugues ¹¹⁾).

Bij deze algemeen optredende verschijnselen, naar vaste wetten verlopende, en geheel *buiten* onze wils- en intellectueele beïnvloeding staande, zullen wij toch zeker meer het oog moeten gericht houden op hetgeen achter ons ligt in het oneindig lange verleden der menschelijke evolutie, dan in de korte phase van het individueele

¹¹⁾ Wel past in deze opvatting *Wiersma's* waarneming, dat de epileptiker grooter bewustzijnsschommelingen vertoont dan de normale mensch, en dus ook grooter variaties in den graad der hoogere remmingen en onderdrukking moet hebben.

leven, dat nooit zóó diep en onveranderlijk zijn voren kon griffen in den menschelijken geest.

En behalve de persoonlijk-psychische en de milieu-invloeden kunnen dan ook traumata van *allerlei* aard, physische en chemische, zoowel als psychische deze regressieve reactievormen weer oproepen, — *vooral wanneer de erfelijk-zwakke aanleg reeds bestond*. Want — en dit mag, n.o.m. niet uit het oog worden verloren — niet alleen de onderdrukking en verdringing, beide after all behoorende tot de ook door *Wiersma* en *Heymans* zoo fraai gedemonstreerde algemeen-psychische remmingsverschijnselen, maar ook het steeds paraat en disponibel blijven der oudere instinctieve mechanismen, zijn geheel *normale* functies, noodig voor de ontwikkeling van den mensch. Hoe algemeen deze verschijnselen zijn, blijkt wel hieruit, dat ook reeds bij kruisingsproeven duidelijke onderdrukking van genen optreedt, zoodat men epistatische (onderdrukkende) en hypostatische (onderdrukte) genen kent — waarbij dus het laatste in tegenwoordigheid van het eerste geen zich niet in het phaenotype kan uiten. Ook dit verschijnsel lijkt dus *in zekeren zin* op de door ons bedoelde evolutionnaire onderdrukking.

Maar hier wordt het oudere door het nieuwe eerst geremd en verdrongen, ten slotte gedeeltelijk onderdrukt, wanneer en voorzoover dit het hoogere mechanisme zou schaden en bemoeilijken.

De ziekelijkheid begint ook pas dan, wanneer deze oude protopathisch-ruwe reflex op ondoelmatige wijze, of op ongelegen oogenblikken zich opdringt en daardoor de adequate en intelligente reactie verhindert of belemmert. Zoo is het ruwe, overmatig terugtrekken der hand van een brandende kachel af *niet* ziekelijk — evenmin als de algemeene spieractie na een val in het water — ook al zijn beide reflex-handelingen niet geheel adequaat en gedeeltelijk ondoelmatig; maar wél ziekelijk is de duidelijk totaal-funeste paniekwoede, waarbij het mes wordt getrokken en wordt gemoord in blinde drift — evengoed als bij den raptusaanval of bij den Amok-moord op een nastaad familielid.

Wij meenen dat de gegeven voorbeelden ontleend aan psychosen van eenvoudige structuur, welke verlopen onder soms vrijwel zuivere vroeg-instinctieve reactievormen, toch ook voor een deel in onze zooveel gecompliceerder maatschappij, in hare psychosen vooral ook, *moeten* worden teruggevonden; en dat een der hoofdzakelijke verschillen tusschen primitief en cultureel mensch is gelegen in den relatief zwakken graad van onderdrukking dezer algemeenmenschelijke oer-instinctieve functies, ook bij de talrijke slechts gedeeltelijk primitieve rassen.